

onikái, shodieval na osade ich u-
b- náboženstvo, naučil ich Olčínás
Adrávas spievat'. R. 1933 dal vysta-
ti po svojho na sigrade krixi, kbo-
bal slávnostne a d. sept. pro
atený. Tu pri krixi odspejú páno
pešči onem Olčínás a Adrávas,
lorý Olčínás pomeji haktó.

Romano džaniben

sborník romistických studií | ňilaj 2003

id, ho sal andro nebos, saj avel
io nar svato, saj avel hiri pshuv,
i avel hiri volai, sar pro nebos avka
he pro pshuv. De amenge sako-
ives eske maro ada diives, the
male amen andro hini, sar amen
ukaha e lenge, sar amen kosénias,
he male amen andro hini a virba-
ni amen ole diivngibnestar. Amen.
Adrávas: Radisaleu sub Marija, Tu
i najsvateder, o raj hiri kaha, Tu
achhali sal maskaro romnija, the
achhale hini odrii ke pereshke je-
is! Svata Marije, da devleski,
rodlini vas amende dhana, the
andro kova amarengje miribenestko.
Amen

— Fragmenty z dejín Rómov v obecnej kronike v Smižanoch podľa Matúša Pajdušáka

— Úvod

Rómovia tvoria neodmysliteľnú súčasť obyvateľov Slovenska. Majú síce odlišnú genézu ako majoritné obyvateľstvo, ale spoločne sa už po stáročia podieľajú na ekonomickom, hospodárskom i kultúrnom živote v tomto stredoeurópskom priestore. Je preto dôvod na to, aby sme spoločne začali uvažovať o tolerancii, vzájomnej pomoci, o hľadaní cesty ako sa navzájom spoznávajú a rešpektovať, aby sme pochopili, že každý sám musí urobiť niečo pre to, aby tomu druhému porozumel a pomáhal mu kráčať dôstojne životom.

— Smižany

Obec Smižany v okrese Spišská Nová Ves je typickým obrazom mnohonárodnostného Spiša – regiónu ležiaceho na severozápade východného Slovenska (historický Spiš sa rozkladal medzi

Spišský hrad – 18. stor.

| Spišský hrad |

Vysokými Tatrami na západe až po Branisko na východe, juh územia lemovali hrebene Slovenského Rudohoria a na severe presahoval hranicu s Poľskom – dnes sa za Spiš považuje územie okresov Stará Ľubovňa, Kežmarok, Poprad, Spišská Nová Ves, Levoča a Gelnica).

Tisícročná písaná história a kultúra Spiša dokazuje dnes tak pertraktovanú potrebu tolerantnej a „vzájomne sa živiacej“ multikulturnej spoločnosti.

Za najstaršiu písomnú správu o pôvodne slovanskej obci sa považuje listina uhorského kráľa Bélu IV. z 24. marca 1254, ktorou potvrdzuje kúpu pozemkov trom rodinám nemeckých prisťahovalcov.

Tatárske vpády do Uhorska znamenali rozvrat krajiny a decimáciu obyvateľstva. Po ich odchode v roku 1241 sa uhorský panovník rozhodol spustošenú krajinu znova zaľudniť pozvaním cudzincov, hlavne z nemeckých krajín.

Podľa súpisu obyvateľstva z roku 1880 mali Smižany 1.360 obyvateľov, väčšinou obyvateľstvo bolo slovenské, z ostatných národností to boli predovšetkým Nemci, Maďari, Poliaci, Židia a 33 Rómov.

V roku 1920 mala obec 1.376 obyvateľov v 217 domoch. Národnostné a náboženské zloženie obyvateľov sa nijako výraznejšie nezmenilo, pribudla však národnosť česká.

V medzivojnovom období sa dedina povzniesla hospodársky i kultúrne. Svedčia o tom fakty, ktoré hovoria o založení rôznych spolkov a svojpomocných družstiev, rozšírila a zmodernizovala sa škola, rekonštruoval a vystavil sa kostol a i.¹.

— Matúš Pajdušák

Obdobie hospodárskeho a kultúrneho vzostupu Smižian je úzko spojené s menom Matúša Pajdušáka.

Osoba Matúša Pajdušáka nie je všeobecne známa odbornej ani laickej verejnosti. Napriek tomu mnoho Spišiakov sa o ňom vyjadruje s najväčšou úctou, pretože práve Spišu „zasvätil svoj život“ ako kňaz, učiteľ, zanietený bádateľ, a predovšetkým ako „človek“.

Publikáciu o živote a diele Matúša Pajdušáka² okrem iného uvádza bývalý starosta Smižian slovami: „*Vážime si Matúša Pajdušáka, ktorý sa zaslúžil o rozvíjanie kresťanskej morálky a lásky, (...) vážime si ho pre jeho starostlivosť o jednotlivých ľudí, o skupiny ľudí, o Cigánov, pre jeho príklad tolerancie a lásky v národnostne zložitom Spiši.*“

Matúš Pajdušák sa narodil v Bobrove na Orave 16. novembra 1871. Po štúdiách na gymnáziu v Levoči odišiel do Spišského seminára na Spišskej Kapitule, kde bol 30. júna 1894 vysvätený za kňaza. Jeho celoživotné zanietenie pre históriu v ňom prebudili viacerí učitelia, ale i spolužiaci pôsobiaci v tom čase na Spišskej Kapitule, najmä kanonik Jozef

1. Žifčák, František et al.: Smižany. Levoča: Vydavateľstvo Modrý Peter, 1993. 144 s. ISBN 80-966964-7-5.
2. Zmátlo, Peter: Matúš Pajdušák – život a dielo. Spišská Nová Ves: SOS, 1996. 19 s. ISBN 80-967648-0-2.

Hradský, PhDr. Martin Pirhall, ThDr. Ján Vajdovský a Pajdušákov spolužiak, neskôr významný historik Ján Vencko.

Prvou farnosťou, kam mladý kaplán Pajdušák nastúpil, bol Spišský Hrhov (okr. Levoča). Od roku 1894 postupne pôsobil v Chrásti nad Hornádom (okr. Spišská Nová Ves), v Spišskej Starej Vsi, v Jurgove a v Slatvinej. V roku 1897 prišiel do Spišskej Novej Vsi, kde si zároveň vytvoril podmienky na pramenný historický i terénny archeologický výskum, ktorého cieľom bolo získať dôkazy o pôvodnom slovanskom osídlení Spiša.

V roku 1923 bol Pajdušák zvolený za podpredsedu Spišského dejepisného spolku. A práve pod záštitou tohoto spolku začal publikovať výsledky svojich bádání, viažucich sa predovšetkým k histórii spišských lokalít.

V tom istom roku sa stal farárom a dekanom na rím. kat. fare v Smižanoch, s ktorými je zviazaný jeho život až do jeho smrti 4. júla 1950. V Smižanoch pôsobil i ako učiteľ a katechét, ako organizátor verejného a kultúrneho života i ako kronikár.

„...osobnosť skromná, o to väčšia. Multilingválne vzdelaný, okrem materskej slovenčiny ovládal ústnou i písanou formou nemecký jazyk, maďarský, latinský, poľský i rómsky.“³ „Povolanie farára vykonával svedomito, bol skutočným duchovným pastierom ľudu. Nebol historik veľkého ry-su, ale mozaikista, akých by sme potrebovali v každej obci, lebo z takýchto mozaík sa vytvárajú histórie národov. Bol ale i vzorným a čestným pedagógom a v pedagogickej oblasti priniesol nóvum hlavne vo vyučovaní Rómov.“⁴

— Fragментy zo smižianskej kroniky

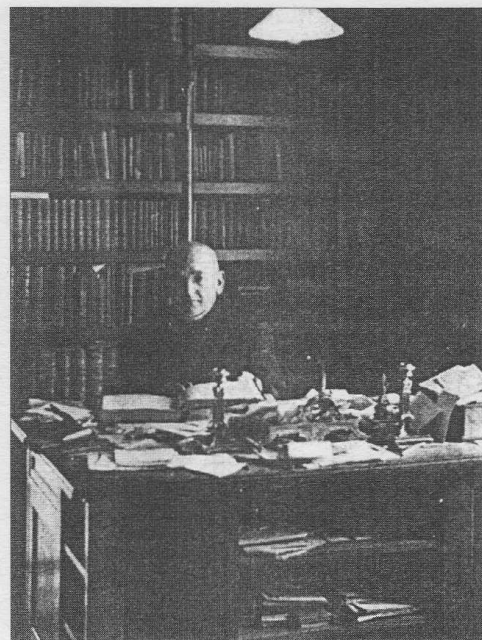
„Už čas je prehovoriť i o našich Cigánoch... Prvý spomína ich Ján Kunch, richtár iglovský⁵, v popise majerov z roku 1383⁶ a nazýva ich koneder-mi (konidráčmi)⁷. Volali ich aj faraún-mi, ako údaj-

3. Pajdušák, Matúš: Cigánska mluvnica. Pešť. 1890.

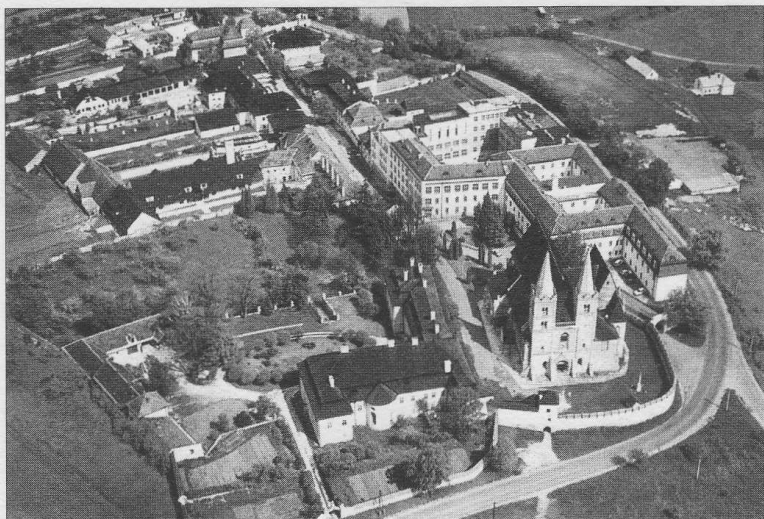
4. Tamtiež: 4 s.

5. Poznámka autorky: Spišská Nová Ves sa v historickej spisbe uvádza ako Iglov.

6. Poznámka autorky: V romistickej literatúre sa veľmi často stretávame s rokom 1322, na ktorý sa viaže pr-

| Matúš Pajdušák vo svojej pracovni |

| Spišská kapitula |

ných potomkov egyptských faraónov. Neskôr žili pod menom Čigan. Vtedajší starousadlíci sa s hrôzou odvracali od nich, pretože to, čo bolo vidieť na Čiganoch, priečilo sa obyčajom domáceho obyvateľstva. V snahe zmierniť túto nenávisť vydávali sa Čigani za egyptských pútnikov, hovorili, že sú viazaní sľubom putovať po svete a žiť len za almužnu počas sedem rokov, pretože ich predkovia neprijali Pannu Máriu s dieťaťom Ježišom, keď utekala pred Herodesom, no aj preto, lebo skupina

predkov stála aj pri kríži Ježiša Krista, aby vraj vybrala klince z jeho rán, ale namiesto toho mu ukradla rúcho.

Cigánov na Spiši volali aj Tatármi. Možno preto, že sa po tatárskom plienení objavovali húfne po dedinách a mestách. Ani tieto legendy však nepresvedčili našich predkov, aby ich pustili do obcí...

Túlali sa po lesoch iglovských a smižianskych, majúc svoje zimné tábory v údolí potoka Hnilca, a tu zvolili si za vajdu istého Ladislava. Dňa 18. apríla 1423 prišiel do Spišského Podhradia kráľ Žigmund, tú príležitosť použil vojvoda Ladislav, padol k nohám kráľa, podal svoje ponosy a orodoval za svoj ľud. Kráľ zo súcitu dal mu právo osadiť svoj ľud do ktorejkoľvek obce a tam nesúdi nad nimi miestna vrchnosť, ale ich vojvoda, ba neplatia ani dane. Na základe tejto výsady vojvoda Ladislav rozsadil ich po dedinách. Obce však vyznačili im miesto na koliby len za dedinami. Obec Smižany bola vraj sídlom vojvodu Cigánov Spišských. Spišská stolica zakázala Cigánom nosiť kriklavé červené, zelené a žlté šaty. Márne boli všetky príkazy a zákazy, viedli oni také živobytie a vedú ho doteraz, aké majú ich kmeňovci v Indii...⁸

vá písomná zmienka o prítomnosti Rómov na Slovensku. Matúš Pajdušák sa však opiera o konkrétny archívny dokument, z ktorého excerpoval poznatky o príchode Rómov na Spiš.

7. Poznámka autorky: Ján Kunch pri revízií chotára mesta, do ktorého patrila aj stará uhliarska a banícka obec Hnilec, nadabil na skupinku ľudí skrývajúcich sa v lesoch grófa Mariassyho z Markušoviec, blízko obce Hnilec. Podľa jeho slov boli tmaví, chatrne oblečení, uzímení a hladní, drali kožu z koňa, aby sa jeho mäsom nasýtili. Keďže nepoznal takýchto ľudí a videl ich drať koňa, nazval ich Konederi.

8. Pajdušák, Matúš: Kronika obce Smižany, 1925, s. 27-28.

...na území Spiša sa kočovní Cigáni vyskytovali v menšej miere ako na ostatnom území, lebo dostatok surovín a odberateľov im poskytoval možnosť usadiť sa. Migrovali iba sezónne.⁹

Okolo polovice 18. storočia sa počet obyvateľov v Smižanoch asi strojnásobil. Prevahu získali Slováci. Prispelo k tomu aj usadzovanie cigánskych obyvateľov. Podľa súpisu z roku 1768 žilo v Smižanoch 10 cigánskych rodín so 42 členmi, najviac z okolitých dedín.¹⁰

...Cigáni bývali pôvodne na ľavom brehu Mlynskeho potoka pri moste. Roku 1782 bývali tu rodiny Mateja Boda, Andreja Kála, Michala Boda, Mateja Gabora, Franca Boda a Ladislava Horvátha, potom rodina N. Minčika a Mateja Gadžiho. Roku 1825 bývali na naduvodenej cigánskej osade rodiny Jozefa Šarišského so ženou a päť deťmi, Ondrej Šarišský mal iba ženu, Jakub Žiga – tridsaťročný, mal so ženou päť detí, Andrej Kálo bol už osemdesiatročný, Juraj Gábor dvadsaťšesťročný so ženou Alžbetou nemali deti a Jozef Cigán mal dve deti.

Okolo roku 1880 zanechali už svoje koliby.¹¹ Postavili si riadne domy na pravom brehu potoka na sedliackom pozemku. V izbách majú moderný nábytok, na stenách obrazy a veľké zrkadlá, na podlahe pokrovcy. V lete robia u murárov mužskí aj ženské. Počet Cigánov vyrástol na 220 duší.

Roku 1908 uzavrelo zastupiteľstvo obce, že v cigánskej osade dvoch vyslúžených vojakov – Cigánov zvolí za richtárov (čibalo) a okresný náčelník Orsacký uvedie ich do úradu tohto, lebo richtár obce nemôže si počať s nimi, odoháňajú ho i kameňmi, potom každodenne sú pri nich krádeže, časté sú i bitky medzi nimi, prísťahujú sa noví, cudzí a prespanky prichádzajú sem zlahnúť. Vybratí boli za čibalov Jozef Koky – štyridsaťpäťročný a Ján Koky – tridsaťtriročný.¹²

Na strane 206–209 II. dielu kroniky z roku 1938 si Matúš Pajdušák ťažká na osobitý spôsob života Rómov, ktorý je veľmi často v kontradikcii s kresťanskou morálkou. Ako kňaza ho však tento stav nenecháva nečinným. Aktívne presviedča smižianskych Rómov o potrebe viery, vysvetľuje, učí tolerancii a kresťanskej láske nielen Rómov, ale i ostatných obyvateľov obce: „Kostol zriedka navštevujú, preto kňaz – kronikár chodieval do osady ich učiť náboženstvo. Naučil ich Otče náš a Zdravas spievať. Roku 1933 dal vystavať so svojho na cigánskej osade kríž, ktorý bol slávnostne dňa 8. septembra posvätený. Tu pri kríži odspievajú ráno i večer onen Otče náš a Zdravas...“¹³

9. Pajdušák, Matúš: Kronika obce Smižany, 1938, s. 208.

10. Žifčák, František et al.: Smižany. Levoča: Vydavateľstvo Modrý Peter, 1993. 144 s. ISBN 80-85515-08-3.

Poznámka autorky: Pre dokreslenie niektorých skutočností popisovaných v kronike používame aj výťahy z niektorých publikovaných, ale i doteraz nepublikovaných materiálov relevantných k téme príspevku.

11. Poznámka autorky: Cigáni bývali v jednopriestorových zrubových domoch so sedlovou strechou. V kopcovitom teréne však boli rozšírené i staršie formy bývania, zemnice vyhlbené do svahu, prípadne polozemnice, obydlia čiastočne zahĺbené do zeme.

12. Tamtiež 206 s.

13. Poznámky autorky: V príspevku uvádzame Pajdušákov preklad uvedených modlitieb v miestnom dialekte. (neupraveno – pozn. redakcie)

kronikári, chodieval na osade ich u-
cít náboženstvo, naučil ich Otčenáš
a Zdravas spievať. R. 1933 dal vysta-
vit po svojho na svoj osade kríž, kto-
rý bol slávnostne dňa 8. sept. po-
svätený. Tu pri kríži odspievajú rano
i večer onen Otčenáš a Zdravas,
ktorý Otčenáš píše takto: Amaro
dado, ho sal andro nebos, saj avel
kiri nar svato, saj avel kiri pshuv,
saj avel kiri vola, sar pro nebos avka
the pre pshuv. De amenge sako-
dives eshe maro ada dives, the
male amen andro lini, sar amen
mukaha e lenge, sar amen kosénas,
the male amen andro lini a viba-
vin amen ale dživngibnesar. Amen.
Zdravas: Radisalev sub Marija, Tu
sal najsvateder, o raj hiri teha, Tu
bachkali sal maskaro ramnija, the
bachalo hiri odrio ke pereske, je-
sis! Svata Marije, daj devleskri,
modlini vai amende skana, the
andro kova amarengre mribenesko.
Amen

| Úryvok z obecnej kroniky Smižian, zv. II, kap. Cigáni, s. 207 s rómskym prekladom modlitieb „Otčenáš“ a „Zdravas“ |

*„Amaro dad, ko sal andro nebos, šaj avel tiro nav svato, šaj avel tiri pchuv, šaj avel tiri vo-
la, sar pro nebos avka the pre pchuv. De amenge sakodžives eske maro ada džives, the male amen
andre bini, sar amen mukaha e lenge, save amen košenas, the male amen andre bini a vizbavin
amen ole džiangibnestar. Amen.“*

*„Radisaluv tut Marija, Tu sal najsvateder, o raj hin tuba, Tu bachtali sal maškaro romnija
the bachtalo hin o dživ tre pereskre Jesus! Svätá Marija, daj devleskri, madlin vaš amende akana
the andro kova amarengre meribeneskro. Amen.“*

Nízku životnú úroveň, nevyhovujúce hygienické podmienky a z toho plynúci zdravotný stav rómskej populácie dával Pajdušák vždy do súvisu s nedostatočnou vzdelanostnou úrovňou, ktorá zase podľa neho súvisela s nepripravenosťou učiteľov, ich nedostatočnými vedomosťami o špecifikách rómskej spoločnosti a kultúry a neochotou školy integrovať rómskych žiakov do procesu vzdelávania.

„Pán dekan sa neuspokojil s týmto stavom, chcel túto úroveň pozdvihnúť. Žiadal Ministerstvo školstva v Bratislave v roku 1934 o zriadenie rómskej triedy na ľudovej škole, čo sa aj uskutočnilo. Bolo zaškolených 42 žiakov v rozpätí od 6 – 14 rokov. Vzdelávanie sa prispôbilo potrebám a záujmom detí, aby deti nemali strach. Učili sa čítať, písať a počítať. Katarína Kováčiková, ich prvá učiteľka, s nimi hodne spievala, učili sa samozrejme aj cigánske piesne. Pán dekan pôsobil tak, aby sa deti naučili kresťanskej viere a morálke s cieľom pozdvihnúť celkovú životnú a kultúrnu úroveň. Dochádzku zlepšoval tak, že po dva roky z vlastného kupoval po 3 chleby, ktoré deťom spolu s ovocím z farskej zábrady rozdelil na desiatu. Cigánske deti postupne podľa schopností rozdeľovali do tried medzi bielych. V roku 1935 zariadil, že veľkostatkár posielal každý deň do školy mlieko pre chudobné, a teda i cigánske deti. Zaobstarával pre nich šaty. Sám dennodenne navštevoval cigánsku kolóniu, ráno sa s nimi modlil pri kríži, a tak si ich odviedol do školy. Prví žiaci, ktorých on priviedol do školy, si neskôr založili svoje rodiny, ktoré dodnes robia česť Cigánom. Niektorí z nich začali navštevovať stredné školy a učilištia, traja skončili vysokú školu – jeden právnik a dvaja inžinieri.“¹⁴

„...ešte som chcel povedať, že keď som bol asi sedemročný, začal som chodiť do školy. Škola bola tu v kolónii, hneď pri našom dome. Chodila nás učiť pani učiteľka Kožárka a náboženstvo pán dekan Pajdušák. Oni boli dobrý človek, lebo nás aj nakrmili. Do školy som chodil rád, lebo tam bolo teplo. Nebol som veľmi dobrý žiak, ale sa mi tam páčilo... naučili ma ako byť šťastným, i keď sme bo-

14. Poznámka autorky: Spomienkové rozprávanie p. Terézie Javorskej, rodenej Kretovej, nar. r. 1929 v Smižanoch, pôvodné zamestnanie učiteľka, teraz dôchodkyňa, zaznamenané v Smižanoch r. 2001.

| Spišský hrad |

*li chudobní. Pýtajte sa mojich detí, či som dakedy bol v base, alebo dakto z mojej rodiny, keď mám aj menej, ale svoje!*¹⁵

— Záver

Pôsobenie vdp. Matúša Pajdušáka na Spiši, konkrétne aj v Smižanoch, jeho celoživotné dielo zostalo celé roky nepovšimnuté (resp. za bývalého režimu nebolo žiadúce vyzdvihovať prácu du-

chovnej osoby). Až v poslednom období viacerí bádatelia prehodnocujú jeho vedecké dielo. Zatiaľ však nikto neobjavil jeho záujem na odhaľovaní dejinného vývoja Rómov minimálne na území regiónu, a to v čase, keď československá spoločnosť o Rómov minimálne „nestála“. Nikto, napriek pálčivosti témy Rómovia a vzdelávanie nenadviazal na jeho odkaz kňaza-učiteľa, učiteľa s hlbokým poznaním a zainteresovaním, s veľkou dávkou empatie a asertivity. Tento príspevok preto považujeme za úvod k štúdiu jeho vedeckého diela a pedagogického odkazu.

*Autorka je členkou Výskumno-vzdelávacieho a poradenského centra
Fakulty sociálnych vied UKF v Nitre.*

15. Poznámka autorky: Úryvok zo spomienkového rozprávania p. Gejzu Šarišského-Kohuta, nar. r. 1930 v Smižanoch, pôvodným povoláním pálič tehál, neskôr železničný robotník, muzikant (cimbal, husle), zaznamenané v Smižanoch r. 2001. Záznam je preložený zo spišského dialektu do spisovnej podoby kvôli zrozumiteľnosti.

— Summary

Vlasta Fabianová: Fragments of the history of the Roma in the town chronicles of Smižany as recorded by Matúš Pajdušák

The article relates a brief history of the Roma in the eastern Slovak town of Smižany, while tracing the life and work of Matúš Pajdušák (1871-1950), a Roman Catholic priest, teacher and historian who took a great interest in improving the state of the local Romani population. The first mention of Roma in Smižany, which is located in the Spišská Nová Ves region, dates from the 14th century. Chroniclers sometimes referred to them as Egyptians, or sons of the Pharos. These outsiders often came with the story that they were the descendents of Christians from Egypt who had lost the faith, and even abused Jesus Christ as he was crucified. They said they were wandering across Christian Europe doing penance for their ancestors' sins.

From that time, Roma have lived in Smižany, often in great poverty. In 1924 Matúš Pajdušák successfully petitioned the education ministry to open a class for Romani children at the local elementary school. He was one of their teachers (he spoke Romani) and ministered to their spiritual and material needs as well. Until the end of communism, however, the work of this good priest was not recognized.

Burton Bollag

Prožíval jsem neobyčejné dětství – jakoby přímo napájené dávnou minulostí. Vyrůstal jsem ve světě pohádek, zámků, snů a znamení, ve světě, kde život a smrt byly prolnuty, a hlavně kde se realita tohoto fyzického světa prolínala se stejně reálnou skutečností světů jiných.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 1

Vždycky mě učili, že materiální svět gádžů je „svět stínový“ a že neviditelné světy pohádkových zámků jsou reálnější. Čím jsem byl starší, tím více jsem o tom byl přesvědčen.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 21